

Ханс-Кристоф Краус

Универзитет Пасау

ПАНАЈОТИС КОНДИЛИС И ЊЕГОВА КРИТИКА ТЕЗЕ О „НЕМАЧКОМ ПОСЕБНОМ ПУТУ“

Сажетак

Теза о „немачком посебном путу“ у Модерну била је после 1945. дуго времена широко распрострањена. Иако, она данас у историјској науци важи за оповргнуту, ипак још увек је присутна у деловима историјски заинтересоване јавности и у рецепцији утицајних представа немачке повести. Панајотис Кондилис је од 1986, надовезујући се на хајделбершког политиколога Ханс-Јоахима Арнта (1923-2004), спадао међу најодлучније критичаре идеологије посебног пута; Кондилис је у бројним својим књигама и у једном засебном чланку у двоструком смислу оповргао ту тезу: она није само научно погрешна, већ и раскринкана као израз политичке пропаганде, као идеологија победника из 1945. са циљем негативног целовитог тумачења немачке повести.

Кључне речи: Панајотис Кондилис, теза о посебном путу, новија немачка историја

I.

Немачка је 1945. доживела један неупоредиви историјски пад који се показао не само као војна, политичка и економска, него у крајњој линији такође и као социјална, демографска, геополитичка и, не на последњем месту, морална катастрофа. Догађаји те године која је истовремено обележила пропаст старе Немачке, до данас одређује – иако је у међувремену прошло три четвртине столећа – немачки политички и исто

тако духовни положај. Императив „никад више“ је дубоко усидрен у колективној свести чак и Немаца који данас живе.

Не чуди да су покушаји тумачења и објашњења овог историјски скоро неупоредивог догађаја започели већ непосредно у знаку катастрофе. Поред неколицине страних аутора, пре свега су се сами Немци латили тога да са самокритичном темељношћу испитују и приказују стварне или наводне узроке пада из 1945. – замишљене истовремено и као објашњење и као упозорење за будућа времена. Као представник марксизма, Александар Абуш (Alexander Abusch), комунистички функционер и доцније политичар из ДДР, објаснио је „страпутицу нације“ аргументима историјског материјализма, док је либерални историчар Фридрих Мајнеке (Friedrich Meinecke) тумачио узроке „немачке катастрофе“ са тачке гледишта грађанског демократе, а историчар Герхард Ритер (Gerhard Ritter) из умерене национал-конзервативне перспективе која је ближе узимала у обзир историјске аспекте односа Европе и „немачког питања“.¹

Још почетком тридесетих година, филозоф и социолог Хелмут Плеснер (Helmuth Plessner), тада већ у емиграцији у Низоземској, формулисао је, у своје време слабо пропраћену, а доцније – након Другог светског рата – многоструко рецепирану тезу о „закаслелој нацији“ Немачкој,² у којој се већ унапред формирана нашла већина главних идеја касније теорије о посебном немачком путу у модерни свет: од наводног антизападног немачког темељног става према „политичком хуманизму“ западне Европе, преко наводно непостојеће „идеје о држави“ код Немаца, „неполитичког“ немачког грађанства, проблематике релативистичког историцизма, побожности према власти у немачком лутеранству, до боловања од наводног „непостојања традиције“, подложности ниҳилизму и „ауторитарне биологије“. Једну деценију доцније изгледало

1 Alexander Abusch: *Der Irrweg einer Nation. Ein Beitrag zum Verständnis deutscher Geschichte*, Berlin 1946; Friedrich Meinecke: *Die deutsche Katastrophe. Betrachtungen und Erinnerungen*, 2. Aufl. Wiesbaden 1946; Gerhard Ritter: *Europa und die deutsche Frage. Betrachtungen über die geschichtliche Eigenart des deutschen Staatsdenkens*, München 1948.

2 Helmuth Plessner: *Das Schicksal des deutschen Geistes am Ausgang seiner bürgerlichen Epoche*, Zürich – Leipzig 1935; касније у нешто измењеној форми појавила се под насловом: *Die verspätete Nation. Über die politische Verführbarkeit bürgerlichen Geistes*, Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz 1959, поново Frankfurt a. M. 1974. Српски превод: Хелмут Плеснер, *Закаслела нација: о политичкој поводљивости грађанског духа*, превоо Божидар Зец, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2005. (прим. прев.).

је да Плеснерове тезе из 1935. пружају, како се чинило, очигледан одговор на многа питања која су се постављала после катастрофе из 1945.

Пре свега је шездесетих и седамдесетих година Плеснерова књига – одсад са њеним насловом „Закасна нација“ (од 1959) – врло интензивно реципирана и дискутована, ипак временом – а такође и као последица све интензивнијег историјског истраживања немачког 19. столећа – расла је сумња у овде тако аподиктички и одлучно изнесена тумачења млађе немачке повести: да ли је у западној Европи – под чим се код Плеснера превасходно мислило на Француску и Велику Британију – заиста доминирао „политички хуманизам“, и шта би уопште под тим требало разумети? Да ли 1871. године основано немачко царство заиста није располагало никаквом „идејом о држави“? Да ли би се немачком лутеранству стварно могла пребацити „световна побожност“ која искључиво слуша власт? И да ли је схватање једног наводно од 18. столећа истински „неполитичког“ немачког грађанства заиста тачно?

У новембру 1981. одржан је у Институту за савремену историју у Минхену научни колоквијум на тему „немачки посебни пут – мит или стварност?“, на коме је учествовао низ тада проминентних немачких историчара; главне реферате, који су затим врло контроверзно дискутовани, одржали су Хорст Мелер (Horst Möller), Томас Нипердај (Thomas Nipperdey), Курт Зонтхајмер (Kurt Sontheimer), Ернст Нолте (Ernst Nolte), Михаел Штирмер (Michael Stürmer) и Карл-Дитрих Брахер (Karl-Dietrich Bracher).³ Показало се да теза о посебном путу више ни у ком случају није наилазила на једногласно прихватање; тако је јасно одбачена од Мелера и Нолтеа, од стране Нипердаја такође, у најмању руку, снажно доведена у сумњу. И њени заговорници су је, у најмању руку, снажно ограничили, са јединим изузетком Зонтхајмера. Минхенски политиколог Зонтхајмер ју је као једини врло одлучно заступао, пре свега из политичко-педагошких мотива, док јој је Штирмер допуштао да важи једино у погледу на геополитички положај Немачке и његове последице у средишту Европе; Брахер је, са друге стране,

³ Текстови у: Deutscher Sonderweg – Mythos oder Realität? Kolloquien des Instituts für Zeitgeschichte, München – Wien 1982, S. 9-15 (Möller), 16-26 (Nipperdey), 27-33 (Sontheimer), 34-39 (Nolte), 40-45 (Stürmer), 46-53 (Bracher).

заступао схватање да важеће тезе мора бити ограничено на национал-социјалистичко време од 1933. до 1945. године.

Без сумње централни аргумент против тезе о посебном путу је, још три године раније, формулисао гетингеншки историчар Рудолф Фирхаус (Rudolf Vierhaus) који је 1978. једном приметио да је време „да се различитост историјских развитака, пре свега процеса модернизације, поново осветли и досадашња тумачења критички провере. ’Тај’ – такозвани ’нормални’ – пут модернизације којим би сви народи и државе морали да иду, ако не желе да пропадну, не постоји, чак и ако би резултат требало да је исти“.⁴ Исто тако већ у другој половини седамдесетих година јављали су се и англосаксонски историчари за реч, који су критиковали тезу о посебном путу из супротне перспективе: Џеф Ели (Geoff Eley), тада још млађи историчар из Оксфорда и припадник политичке левице, жустро је заступао тезу да никакав историјски „нормалан пут“ не може постојати, да британски либерално-грађански капитализам није био ни „бољи“ ни „лошији“ него што је био оновремени немачки капитализам и да политички успешно грађанство ни у ком случају није морало да изведе победничку револуцију.⁵

Ипак, теза о немачком посебном путу је још увек доживљавала широку распрострањеност у иностранству исто као и у самој Немачкој. Од стране британског историчара Алена Џона Персивала Тејлора (Alan John Percivale Taylor) утицајно заступана екстремна теза, да се „the course of German History“ са историјском нужношћу морао улити у националсоцијализам и Хитлерову владавину и са њим ићи до краја,⁶ била је очевидна многим страним посматрачима немачке повести, а чак и у самој Немачкој, пре свега у старој Савезној Републици пре 1990, идеја посебног пута била је схваћена од стране многих као очигледно објашњење пута у немачку катастрофу из 1945. Још и до данас много читано

4 Rudolf Vierhaus: Die Ideologie eines eigenen deutschen Weges der politischen und sozialen Entwicklung, in: derselbe: Vergangenheit als Geschichte. Studien zum 19. und 20. Jahrhundert, hrsg. v. Hans Erich Bödecker / Benigna von Krusenstjern / Michael Matthieson (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, Bd. 183), Göttingen, 2003, 183-200, овде S. 185.

5 Geoff Eley: Deutscher Sonderweg und englisches Vorbild, in: David Blackbourn / Geoff Eley: Mythen deutscher Geschichtsschreibung. Die gescheiterte Revolution von 1848, Frankfurt a. M. – Berlin 1980, S. 7-70.

6 A. J. P. Taylor: The Course of German History. A Survey of the Development of Germany Since 1815, London 1945, passim.

дело фрајбуршког, доцније берлинског историчара, Хајнриха Аугуста Винклера (Heinrich August Winkler) о немачкој повести 19. и 20. столећа појавило се под речитим насловом „Дуги пут на Запад“, и већ ове речи сугерисале су од стране аутора заступани образац тумачења прошле „не-западне“ Немачке, која је тек са оснивањем Савезне Републике Немачке 1949. године и са успешним трајним етаблирањем демократске правне државе напустила ранији пут несреће, дакле „посебни пут“.⁷ У широким круговима важило је и важи ово широко распрострањено дело до данас као „незванични уџбеник повести берлинске републике“,⁸ и заиста оно садржи – чак још и сада – политички пожељно тумачење најновије немачке повести.

На једној страни је, дакле, данашња историјска наука (са само врло малобројним изузецима) већ *ad acta* ставила тезу о наводном „немачком посебном путу“, међутим, на другој страни је управо та теза, ипак, у јавној свети још увек присутна и наилази на прихватање код многих лаика заинтересованих за историју. То на први поглед пружа врло противречну слику која се само онда да објаснити ако се обе различите димензије тезе о посебном путу подробније сагледају: *научно објашњење* са једне стране и *политичко тумачење* са друге. Док се теза као објашњење одређених развитака најновије немачке повести са научном претензијом показала као неоснована и већ је у више наврата доведена у сумњу односно оповргнута, она ипак остаје очувана у политичком дискурсу управо зато што је врло једноставна – и барем на први поглед – пружа јасно објашњење за настанак националсоцијализма и извор Другог светског рата. Утолико критичко бављење идејом једног наводно „немачког посебно пута“ остаје и убудуће важан будући задатак.

II

Панајотис Кондилис (Panajotis Kondylis) је у свом обимном научном и публицистичком делу у више наврата врло критички заузео став према тези о „немачком посебном

7 Heinrich August Winkler: Der lange Weg nach Westen, Bde. 1-2, München 2000; види од истог аутора: Der deutsche Sonderweg: eine Nachlese, in: Merkur 35 (1981), S. 793-804.

8 Тако Andreas Kilb: Die Siege der Verlierer der Geschichte, in: Frankfurter Allgemeine Zeitung, 19. 12. 2008, S. 37.

путу“.⁹ Као странац неетаблиран у немачком академском простору, дакле као „слободни“ аутор у двоструком смислу, при томе као већ угледна академска личност, он је могао да своју оштру критику ове тезе формулише слободније и отвореније од већине његових немачких савременика. Учинио је то најпре у својој књизи о конзервативизму из 1986,¹⁰ потом у појединачним напоменама његове две године доцније објављене књиге „Теорија рата“¹¹ и коначно још једном у сажетој форми у једној темељној расправи објављеној 1993.¹² Посебан значај Кондилисове критике лежи управо у томе што се он, као један од малобројних аутора, бавио *обема* централним аспектима тезе о посебном путу – дакле њеном *научном* димензијом једнако као и њеном *политичком* употребом. Кондилис је тим повезао оба сржна аспекта тезе о посебном путу у оквиру јединствене критичке анализе.

Централна теза идеологије посебног пута, у Кондилисовој нешто заостренијој формулацији која, ипак, егзактно изражава најважније аспекте, гласи „у Немачкој није било правога либерализма односно либерализам није своје циљеве (без остатка) остварио, него се нагодио са силама ’реакције’ које су отуда задржале превласт и у савезу са индустријским крупним грађанством могле да воде агресивну политику са катастрофалним последицама“; истовремено „приближавање племства односно јункера и грађанства“ се не „схвата као партнерство на тлу капиталистичког друштвеног поретка, него као капитулација потоњег пред првим“, дакле као једна врста „подвргавања либерализма под ’конзервативну ауторитарну државу““, што је, опет, водило ка томе да – према овом схватању – наводно „прави“, дакле

9 Упореди сада и Gisela Horst: Panajotis Kondylis. Leben und Werk – eine Übersicht, Würzburg 2019, S. 311 ff., 409 f. u.a.

10 Panajotis Kondylis: Konservatismus. Geschichtlicher Gehalt und Untergang, Stuttgart 1986, S. 423 ff. – Сам сам својевремено у једној од првих детаљних расправа (о књизи прим. прев.) указао и на Кондилисову критику тезе о посебном путу, види: Hans-Christof Kraus: Konservatismus im Widerstreit – Zur neueren Literatur über seine Geschichte und Theorie, in: Der Staat 28 (1989), S. 225-249, овде S. 225-237. За значај тог дела види и недавно објављено: Hans-Christof Kraus: Panajotis Kondylis und sein „Konservatismus“-Werk – Zu einem Klassiker neuerer Ideengeschichtsschreibung, in: Panajotis Kondylis und die Metamorphosen der Gesellschaft – Ohne Macht lässt sich nichts machen. Aufsätze und Essays, hrsg. v. Falk Horst, Berlin 2019, S. 25-45.

11 Panajotis Kondylis: Theorie des Krieges. Clausewitz – Marx – Engels – Lenin, Stuttgart 1988, S. 111, 116 ff.

12 Panajotis Kondylis: Der deutsche „Sonderweg“ und die deutschen Perspektiven [1993], in: исти: Das Politische im 20. Jahrhundert. Von den Utopien zur Globalisierung, Heidelberg 2001, S. 161-180.

„хуманистички“ и „напредни“ либерализам у Немачкој није добио прилику да се „даље развије у човекољубиву социјалну демократију“.¹³

Стварна и инаводна слабост парцијална ретроградност немачког либералног грађанства која је увек изнова навођена као најважнији научни аргумент тезе о посебном путу не представља, према Кондилису, убедљиво утемељење, јер је ово тумачење и само уско повезано са по себи већ сумњивом идејом напретка као и „идејом о ступњевитом току повести“.¹⁴ Ово, опет, указује „на начелну упитност читавог концепта“, који у суштини може опстати само „у перспективи филозофије повести 18. и 19. столећа која верује у напредак“,¹⁴ и у чијем мисаоном хоризонту су грађанство и либералност истозначни са напретком и хуманошћу.

У овом контексту, Кондилис је такође критиковао тезу, коју су својевремено заступали утицајни немачки историчари, о наводном „примату унутрашње политике“, дакле извођењу спољнополитичких датости и факата из социјалних супротности и унутар-политичких конфликтних ситуација:¹⁵ ако је у оквиру идеје о „немачком посебном путу“ постулат о првенству унутрашње политике над спољном такође повезан још са „нормативно схваћеним политичким исповедањем“, онда из тога резултира, према Кондилису, анахронистичка – и напослетку такође фактички нетачна – теза, да су либерализам и парламентаризам „по својој суштини толерантни и хумани; да либерална и парламентарно одговорна влада стога никада не би могла да води агресивну и експанзионистичку политику“,¹⁶ док би политички режими којима претежно доминирају традиционалне снаге племства, дакле и немачки Рајх, морали водити агресивну спољну политику.

Апсурдност овог наводног аргумента за подупирање тезе о посебном путу показује се не само у томе да су

13 Цитат: Kondylis: Konservatismus (Anm. 10), S. 424.

14 Kondylis: Der deutsche „Sonderweg“ (Anm. 12), S. 167; такође упореди од истог аутора: Konservatismus (Anm. 10), S. 424.

15 Упореди. Kondylis: Der deutsche „Sonderweg“ (Anm. 12), S. 169 ff.; својевремено је за ово кључну реч дао 1933. године преминули и шездесетих година поново откривени историчар Екарт Кер (Eckart Kehr): Der Primat der Innenpolitik. Gesammelte Aufsätze zur preußisch-deutschen Sozialgeschichte im 19. und 20. Jahrhundert, hrsg. v. Hans-Ulrich Wehler, Berlin 1965. О контроверзи око „примата унутрашње политике“ такође види кратко сажимање код Robert Meyer: Europa zwischen Land und Meer. Geopolitisches Denken und geopolitische Europamodelle nach der „Raumrevolution“, Göttingen 2014, S. 121-128.

16 Kondylis: Der deutsche „Sonderweg“ (Anm. 12), S. 171.

управо спољно-политичке идеје већине немачких (и никако само немачких) грађанских либерала у другој половини 19. столећа биле обликоване експанзионизмом, колонијалним идејама и империјализмом,¹⁷ него такође и у чињеници да се „време процвата енглеског и француског либерализма поклапало са зенитом империјалистичке експанзије тих нација.“¹⁸ Што се тиче немачког либерализма, треба се сетити само једног од водећих представника овог правца у немачком царству, Макса Вебера, који је још 1895. године из разлога воље за преживљавање немачке нације у међународној борби за моћ жустро подсећао на немачку светску политику¹⁹ и који је захтевао парламентаризам за Немачку управо стога „да би Немци као народ господара могли да воде светску политику“.²⁰

Уставно-историјска варијанта тезе о посебном путу, која казује да је немачка верзија конституционалне монархије већине немачких појединачних држава пре 1866. као и након царства од 1871, представљала једну назадну политичку форму, такође се критикује од стране Кондилиса – са указивањем на то да је онај немачки конситуционализам већ „практично садржао значајне модерне парламентарне елементе, тако да га не би требало више посматрати као у себи затворену појаву, него напротив као прелазно стање од монархистичке ка парламентарној форми владавине“ и већ из тог разлога једва да још може служити за потоње „сатанизовање царства“.²¹ Да је Кондилис са својим објективно-непристрасним проценама конституционалне монархије немачког кова већ у своје време био у праву показују доцнија научна истраживања која су доказала да се овде радило о „нормалној форми“ европског уставног

17 Овде темељна студија Харалда Бирмана Harald Biermann: *Ideologie statt Realpolitik. Kleindeutsche Liberale und auswärtige Politik vor der Reichsgründung*, Düsseldorf 2006, о томе такође види Frank-Lothar Kroll: *Liberalismus und auswärtige Politik. Neue Deutungen eines historischen Problems*, in: *Forschungen zur brandenburgischen und preußischen Geschichte* N.F. 16 (2006), S. 267-277.

18 Kondylis: *Der deutsche „Sonderweg“* (Anm. 12), S. 171, види исто тако од истог аутора: *Konservativismus* (Anm. 10), S. 424.

19 Max Weber: *Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik* [1895], in: derselbe: *Gesammelte politische Schriften*, hrsg. v. Johannes Winkelmann, 4. Aufl. Tübingen 1980, S. 1-25, овде S. 21 ff. У српском преводу: Макс Вебер, „Национална држава и народна привреда (1895)“, у Политички списи, превела Александра Костић, Филип Вишњић и Службени гласник, Београд, 2006, стр. 14-34. (прим. прев.)

20 Kondylis: *Konservativismus* (Anm. 10), S. 428.

21 Цитати исто, S. 426; упореди и S. 427.

развитка 19. столећа, док је у то време само британска уставна повесть пошла сопственим правцем који је одступао од континенталног.²²

Посебно велики недостатак теорије о посебном путу за Кондилиса лежи и у занемаривању географског фактора: немачки угрођени положај у средишту Европе је захтевао вишу способност одбране које се, опет, изражавала у једном сразмерно снажном положају војске у оквиру немачког устава Рајха. Схватање да је тиме наводно проузрокована „либерална“ немачка политика занемарује фактички положај ондашње Немачке, и ко мисли да „би један другачији социјални положај војске у једној либералној Немачкој *eo ipso* за последицу имао другачију политику, тај превиђа иманентне нужности спољне политике и осим тога претпоставља ... наивно и историјски недоказано изједначавање цивилног са хуманим и моралним“.²³ За експлицитне „повреде међународног права“²⁴ до којих је дошло у оба светска рата треба, уосталом, окривити обе стране и ни у ком случају се не би могле посматрати као последице одређеног „милитаристичког“ кова наводног посебног пута.

На послетку, тврдња о једном таквом „немачком посебном путу“ болује, према Кондилису, у првој линији од тога да се при томе потпуно изузимају сви „дипломатски, стратешки и геополитички фактори који оптерећују државу независно од њеног уређења“.²⁵ Другим речима: теза је суштински производ погледа на најновију немачку повесть, редукованог на социјалну повесть и унутрашње политичке развоје и тиме, дакле, садржински радикално *суженог*. И управо у томе свакако лежи централни дефицит тезе, посматрано из научне перспективе. Укључе ли се, супротно томе, они занемарени фактори у историјско посматрање, тада следи да се у основи, како наглашава и Кондилис, срећемо „само са ’посебним путевима’“²⁶, да дакле и развоји других, управо „западних“ земаља Европе показују врло својствене,

22 Martin Kirsch: Monarch und Parlament im 19. Jahrhundert. Der monarchische Konstitutionalismus als europäische Verfassungsform. Frankreich im Vergleich, Göttingen 1999, у томе детаљно Hans-Christof Kraus: Monarchischer Konstitutionalismus. Zu einer neuen Deutung der deutschen und europäischen Verfassungsentwicklung im 19. Jahrhundert, in: Der Staat 43 (2004), S. 595-620.

23 Kondylis: Theorie des Krieges (Anm. 11), S. 123.

24 Исто, S. 122.

25 Kondylis: Konservativismus (Anm. 10), S. 424.

26 Исто, S. 425.

свагда национално посебне аспекте – „и тада ’посебан пут’ није недостатак или злочин“²⁷, већ заправо нешто саморазумљиво, управо неизбежно.

III

Поред *научне* употребе тезе о посебном путу за објашњење одређених аспеката немачког политичког развитка у првој половини 20. столећа ипак се не сме заборавити ни друга централна сврха тезе: наиме њена *политичка* димензија, дакле њена употреба као аргумент у политичкој расправи. И овај аспект је Кондилис врло разговетно, јасније од многих других критичара, истакао тако што је утврдио да је та теза, не на последњем месту, „једно политичко оружје“. Јер, овде се ради, прецизно посматрано, „о инструментализацији схватања о једном немачком ’посебном путу’ који води на погрешну страну, са циљем да се немачке перспективе силом утерају у један одређени, нормативно дефинисани правац.“²⁸ Тумачење новије немачке повести постаје овим политичка ствар, тако што се једна *једина* перспектива треба уздићи и етаблирати као наводно једина прихватљива.

Извори тезе додуше леже – и Кондилис укратко указује на то²⁹ – у посебном уважавању, које је пре 1945. такође било заступљено у Немачкој, наводно самосталног, овде позитивно схваћеног специфично „немачког пута“ у модерни свет,³⁰ ипак у њеном негативном облику – управо оном проблематично-опасног „посебног пута“ – она се састоји – каже Кондилис већ 1986. – из „преузимања и теоретизовања схватања о карактеру и току немачке повести, која су конструисана и пропагирана од стране победника из оба светска рата у политичко-идеолошкој намери.“³¹ Негативна теорија посебног пута није

27 Kondylis: Der deutsche „Sonderweg“ (Anm. 12), S. 167.

28 Исто, S. 161.

29 Упореди исто, S. 162 f.

30 О томе детаљно Bernd Faulenbach: Ideologie des deutschen Weges. Die deutsche Geschichte in der Historiographie zwischen Kaiserreich und Nationalsozialismus, München 1980.

31 Kondylis: Konservativismus (Anm. 10), S. 423; наставља се: „Ако се након пораза из 1918. у Немачкој која је своју независност и своју националну снагу још већим делом могла очувати, као одбрана и компензација развила мржњом задахнута антизападна идеологија, тако се у тој истој Немачкој која је након 1945. изгубила свој суверенитет и своју самосвест проширила идеологија обожавања ’западне демократије’ пуног страхопоштовања, готово као свечано исповедање кајања за почињене и наводно из немачког посебног пута мање или више нужно изникле грехе и злочине“ (исто, S. 423 f.). – за такође већ рано развијену противидеологију једне наводно „опасне“ Немачке после 1871. види такође примедбе код Кондилиса Kondylis: Der deutsche Sonderweg (Anm. 12), S. 165 f.

се после 1945. у Немачкој проширила „услед постепеног усвајања, оне (теорије прим. прев.) коју је лева или либерална интелигенција овде у прошлости развила“, већ напротив „преко неизбежне доминације схватања, коју су победници имали над бићем и повешћу побеђених.“³² Ово јасно политичко одређење тезе о посебном путу као „идеологије победника“³³ могло је настати под утицајем једног од Кондилисових хајделбершких академских учитеља, политиколога Ханс-Јоахима Арнта (Hans-Joachim Arndt), који је 1978. у књизи која је широко искорачила, тумачио настанак водећих праваца нове западнонемачке политичке науке после 1945. *такође и* као (иако не само) инструмент за „*re-education*“ „побеђених из 1945“ коју су покренули западни победници.³⁴

Кондилис је исто тако концептуализовао, колико је заиста проблематична потоња, пре свега седамдесетих и осамдесетих година предузета реинтерпретација немачке повести 19. столећа, посебно оне царства из 1871: не једна *ex-post*-осуда одређених аспеката и развитака прошлости са знањем касније рођених, него циљ мора бити одговарајуће историзовање: наравно, лакше је „*ex post* и са читавом размером немачке катастрофе пред очима мислити да би најбоље било да је Немачка остала ван империјалистичке конкуренције, да је желела да за себе задржи ваздушно царство, а земљу и море препусти Французима и Енглезима. Али, историјска збивања имају своју сопствену динамику и једва се може разумети како би бројчано најснажнији и најпродуктивнији народ Европе могао да избегне ову динамику.“³⁵ Немачка је управо у том смислу била „закаснела нација“,³⁶ надовезујући се на Плеснерову познату формулацију, ако се тиме мисли да је „она своје империјалне захтеве истакла тек у оно време када је планета већ била подељена међу њеним либерално-парламентарним суседима.“³⁷

32 Kondylis: Der deutsche Sonderweg (Anm. 12), S. 172.

33 Kondylis: Theorie des Krieges (Anm. 11), S. 116.

34 Hans-Joachim Arndt: Die Besiegten von 1945. Versuch einer Politologie für Deutsche samt Würdigung der Politikwissenschaft in der Bundesrepublik Deutschland, Berlin 1978; о односу Арнт – Кондилис види и недавно објављено: Horst: Panajotis Kondylis. Leben und Werk (Anm. 9), S. 66-70, ту такође и (S. 311) сигурно тачну претпоставку Арнтовог утицаја на Кондилисове тезе о „посебном путу“.

35 Kondylis: Konservativismus (Anm. 10), S. 428; алузија се односи на познату реч из песме Хајнриха Хајнеа „Немачка, зимска бајка“ (1844): „Копном владају Француз и Рус, / Енглез је господар мора, / Но ваздушно је царство сна / Наше без говора. Хајнрих Хајне, Немачка; Ата Трол, превео Слободан Глумац, Српска књижевна задруга, Београд, 1968, стр. 22-23.

36 Види горе Anm. 2.

37 Цитати: Kondylis: Konservativismus (Anm. 10), S. 428.

Кондилисова критика политичке тезе о посебном путу садржи посебну експлозивност и у доказу да негативно конотираном посебном путу као „признању кривице“ одговара позитиван „функционални еквивалент“: западнонемачка држава благостања.³⁸ Уска повезаност (у суштини неполитичког) морала са уживањем економског обиља управо претпоставља, према Кондилису, прихватање посебног пута које је свесно кривице, јер „народ злочинаца је смео да у све већој мери извози, конзумира и путује, али није смео да, рецимо, поседује атомско оружје или да носи светско-политичку одговорност.“ Утолико су Немци већ једну и по деценију након краја рата могли „уживати благостање готово ван повести“ у извесној мери рехабилитовани кроз „повезивање економског са етичким“ које су практиковали и које је у резултату било веома успешно.³⁹ „Посебни пут“ – прозрет и „савладан“ као такав – био је тиме окончан; „нови“ Немци одсада су спадали међу „добре“.

Још треба споменути и од стране Кондилиса више пута поменуто заједничку карактеристику тезе о посебном путу у њеној научној као и њеној политичкој верзији: одбијање поређења. За разумевање централних збивања новије и најновијенемачкеповести супоређења, напоменуо је Кондилис још 1988, управо „неизбежна, иако их теоретичари ‘посебног пута’, делом из незнања, делом намерно избегавају.“⁴⁰ Разлог за ово занемаривање или чак експлицитно одбијање поређења немачког са, рецимо, британским, француским или руским развитком је јасан: јер би историјска поређења ове врсте могла брзо показати немогућност да се утврди један опште-обавезујући историјски „тип“ „западног“ модела државе „од кога су Немци фатално одступили.“⁴¹ Кондилис се тиме индиректно наставља на већ мало раније формулисано схватање Рудолфа Фирхауса да не може постојати историјски „нормалан пут“ којим би сви народи морали ићи да историјски и политички не би пропали.⁴²

38 Према: Andreas Krause-Landt: *Mechanik der Mächte. Über die politischen Schriften von Panajotis Kondylis*, in: Falk Horst (Hrsg.): *Panajotis Kondylis – Aufklärer ohne Mission. Aufsätze und Essays*, Berlin 2007, S. 101-124, овде S. 119 f.

39 Цитати: Kondylis: *Der deutsche Sonderweg* (Anm. 12), S. 173 f.

40 Kondylis: *Theorie des Krieges* (Anm. 11), S. 111.

41 Kondylis: *Der deutsche Sonderweg* (Anm. 12), S. 168.

42 Види горе, Anm. 4.

Може се рећи да Панајотис Кондилис није само био један од најбољих познавалаца немачке духовне повести од 17. столећа, него да је он, који је дуго живео у Немачкој, такође био најбоље упознат са менталитетом Немаца. Тако је могао формулисати и врло одлучно мишљење: „Немци, додуше, као што је доказано, поседују врлине плебејца (вредноћу, штедљивост, етичку озбиљност, деловање према пропису и плану); њима, међутим, генерално недостају врлине аристократе: иронични и самоиронични суверенитет, смиреност када прописи откажу, надмоћно опхођење са нормама сваке врсте.“⁴³ То је – нажалост – тачна карактеризација која можда данас више него икад има на важности и у међувремену је водила ка томе, да је „неспретност политике моћи из прошлости“ у немачкој политици „сада смењена моралном неспретношћу, која исто тако мора увести у ћорсокак.“⁴⁴

Наочиглед енормних политичких проблема данашњице, од којих је барем неке Кондилис предвидео још деведесетих година, и једнако из позадине чињенице да се код тезе о посебном путу најпре и пре свега ради о „пуком оружју и великој политичкој дебати“, говор о заосталости немачког посебног пута изгледа, данас више него икад, како каже Кондилис, „застарело и чак бесмислено.“⁴⁵ Ипак не треба се, гласи његово упозорење, предавати илузији да ће ова теза временом нестати, јер ће бар у догледној будућности „увек бити неког у земљи или у иностранству, ко ће себи задржати право да одлучује о томе да ли се и када ово друштво сме назвати 'истински' либералним или демократским и да ли је и када понашање Немаца 'истински' морално или није“; Немачка неће ускоро моћи да умакне сенки ове тезе – политички тако добро погодној за инструментализацију од стране њених противника као и од наводних „пријатеља“. И ипак важи: „Ништа се не може унапред и заувек искључити. Чудовишта данашњице су често постајали богови сутрашњице, а јучерашња недела данашњи узори.“⁴⁶

43 Kondylis: Der deutsche Sonderweg (Anm. 12), S. 177.

44 Исто.

45 Цитати, исто, S. 179 f.

46 Цитати, исто, S. 180.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Abusch, Alexander. 1946. *Der Irrweg einer Nation. Ein Beitrag zum Verständnis deutscher Geschichte*. Berlin.
- Arndt, Hans-Joachim. 1978. *Die Besiegten von 1945. Versuch einer Politologie für Deutsche samt Würdigung der Politikwissenschaft in der Bundesrepublik Deutschland*. Berlin.
- Biermann, Harald. 2006. *Ideologie statt Realpolitik. Kleindeutsche Liberale und auswärtige Politik vor der Reichsgründung*. Düsseldorf.
- Deutscher Sonderweg – Mythos oder Realität?* 1982. Kolloquien des Instituts für Zeitgeschichte, München, Wien.
- Eley, Geoff. 1980. „Deutscher Sonderweg und englisches Vorbild“, in: David Blackbourn / Geoff Eley: *Mythen deutscher Geschichtsschreibung. Die gescheiterte Revolution von 1848*. Frankfurt a. M., Berlin, S. 7-70.
- Faulenbach, Bernd. 1980. *Ideologie des deutschen Weges. Die deutsche Geschichte in der Historiographie zwischen Kaiserreich und Nationalsozialismus*. München.
- Horst, Gisela. 2019. *Panajotis Kondylis. Leben und Werk – eine Übersicht*. Würzburg.
- Kehr, Eckart. 1965. *Der Primat der Innenpolitik. Gesammelte Aufsätze zur preußisch-deutschen Sozialgeschichte im 19. und 20. Jahrhundert*. hrsg. v. Hans-Ulrich Wehler, Berlin.
- Kilb, Andreas. 2008. „Die Siege der Verlierer der Geschichte“, in: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 19. 12. 2008.
- Kirsch, Martin. 1999. *Monarch und Parlament im 19. Jahrhundert. Der monarchische Konstitutionalismus als europäische Verfassungsform. Frankreich im Vergleich*. Göttingen.
- Kondylis, Panajotis. 2001. „Der deutsche „Sonderweg“ und die deutschen Perspektiven [1993], in: Panajotis Kondylis, *Das Politische im 20. Jahrhundert. Von den Utopien zur Globalisierung*. Heidelberg, S. 161-180.
- Kondylis, Panajotis. 1986. *Konservatismus. Geschichtlicher Gehalt und Untergang*. Stuttgart.
- Kondylis, Panajotis. 1988. *Theorie des Krieges. Clausewitz – Marx – Engels – Lenin*. Stuttgart.

- Kraus, Hans-Christof. 2004. „Monarchischer Konstitutionalismus. Zu einer neuen Deutung der deutschen und europäischen Verfassungsentwicklung im 19. Jahrhundert“, in: *Der Staat* 43, S. 595-620.
- Kraus, Hans-Christof. 1989. „Konservatismus im Widerstreit – Zur neueren Literatur über seine Geschichte und Theorie“, in: *Der Staat* 28, S. 225-249.
- Kraus, Hans-Christof. 2019. „Panajotis Kondylis und sein „Konservativismus“-Werk – Zu einem Klassiker neuerer Ideengeschichtsschreibung“, in: *Panajotis Kondylis und die Metamorphosen der Gesellschaft – Ohne Macht lässt sich nichts machen. Aufsätze und Essays*. hrsg. v. Falk Horst, Berlin, S. 25-45.
- Krause-Landt, Andreas. 2007. „Mechanik der Mächte. Über die politischen Schriften von Panajotis Kondylis“, in: Falk Horst (Hrsg.): *Panajotis Kondylis – Aufklärer ohne Mission. Aufsätze und Essays*. Berlin, S. 101-124.
- Kroll, Frank-Lothar. 2006. „Liberalismus und auswärtige Politik. Neue Deutungen eines historischen Problems“, in: *Forschungen zur brandenburgischen und preußischen Geschichte*. N.F. 16, S. 267-277.
- Meinecke, Friedrich. 1946. *Die deutsche Katastrophe. Betrachtungen und Erinnerungen*. 2. Aufl. Wiesbaden.
- Meyer, Robert. 2014. *Europa zwischen Land und Meer. Geopolitisches Denken und geopolitische Europamodelle nach der „Raumrevolution“*. Göttingen.
- Plessner, Helmuth. 1935. *Das Schicksal des deutschen Geistes am Ausgang seiner bürgerlichen Epoche*. Zürich, Leipzig.
- Plessner, Helmuth. 1959. *Die verspätete Nation. Über die politische Verführbarkeit bürgerlichen Geistes*. Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz.
- Ritter, Gerhard. 1948. *Europa und die deutsche Frage. Betrachtungen über die geschichtliche Eigenart des deutschen Staatsdenkens*. München.
- Taylor, A. J. P. 1945. *The Course of German History. A Survey of the Development of Germany Since 1815*. London.

- Vierhaus, Rudolf. 2003. „Die Ideologie eines eigenen deutschen Weges der politischen und sozialen Entwicklung“, in: Rudolf Vierhaus, *Vergangenheit als Geschichte. Studien zum 19. und 20. Jahrhundert*, hrsg. v. Hans Erich Bödecker / Benigna von Krusenstjern / Michael Matthiesen (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, Bd. 183), Göttingen, S. 183-200.
- Weber, Max. 1980. *Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik* [1895], in: Max Weber, *Gesammelte politische Schriften*. hrsg. v. Johannes Winckelmann, 4. Aufl. Tübingen.
- Winkler, Heinrich August. 1981. „Der deutsche Sonderweg: eine Nachlese“, in: *Merkur*. 35 (1981), S. 793-804.
- Winkler, Heinrich August. 2000. *Der lange Weg nach Westen*. Bde. 1-2, München.

Hans-Christof Kraus
Universität Passau

PANAJOTIS KONDYLIS UND SEINE KRITIK DER THESE VOM „DEUTSCHEN SONDERWEG“

Zusammenfassung

Die These von einem ‚deutschen Sonderweg‘ in die Moderne war nach 1945 lange Zeit weit verbreitet. Heute gilt sie zwar in der Geschichtswissenschaft als widerlegt, sie ist jedoch in Teilen der historisch interessierten Öffentlichkeit und in der Rezeption einflussreicher Darstellungen der deutschen Geschichte noch immer präsent. Panajotis Kondylis gehörte seit 1986 im Anschluss an den Heidelberger Politikwissenschaftler Hans-Joachim Arndt (1923-2004) zu den entschiedensten Kritikern der Sonderwegs-Ideologie; Kondylis hat in mehreren seiner Bücher und in einem eigenen Aufsatz die These in einem doppelten Sinne widerlegt: Sie ist nicht nur wissenschaftlich falsch, sondern auch als Ausdruck politischer Propaganda entlarvt, als Ideologie der Sieger von 1945 mit dem Zweck einer negativen Gesamtdeutung der deutschen Geschichte.

Stichworte: Panajotis Kondylis, Sonderwegthese, neuere Deutsche Geschichte

Превео с немачког
Душан Достанић